

Een glimp opvangen van je eigen uitvaart

Ruimte voor rouw

Met rode wangen zat zij achter haar laptop om haar eigen uitvaart te ontwerpen. "Je zou er bijna naar verlangen om dood te gaan." Josha Zwaan over het ontstaan van de rouwcultus in Nederland.

TEKST: JOSHUA ZWAAN FOTO: HOLLANDSE HOOGTE

Vorige zomer liep ik met mijn zesjarige dochter over de paden van een sfeervol kerkhof. Een uitbundig versierd graf trok onze aandacht. Vlinders op stokken, autootjes en tekeningen, foto's en brieven, er was geen plekje vrij gelaten. In de boom boven het graf hingen windorgels en mobiles. Op de steen stond het portret van een jongetje. Zes was hij toen hij stierf. De vlam van een olielamp wierp licht en schaduw over het blijde gezichtje.

"Hoe moet het nou als de olie op is," vroeg mijn dochter ongerust. "Dan is hij bang in het donker."

"Zijn mamma vult het vast op tijd bij, denk je niet?" Ik probeerde opgewekt te klinken.

Ze zuchtte opgelucht. "Wel fijn om hier te liggen, zo met al die vlinders."

Hand in hand liepen we verder. Mijn aandacht werd getrokken door een glanzende zwarte zerk, met alleen een naam. Een beeldscherm was verzonken in het steen, als vanzelf ging mijn vinger naar de starttoets op de rand. Het gezicht van een vrouw van middelbare leeftijd verscheen. Een paar seconden keken we elkaar zwijgend aan, toen begon ze te spreken.

"Mijn lieve schatten."

Ik schrok, dit was bedoeld voor intimi. Toch bleef ik kijken en luisteren. Ze sprak mij toe, over haar ziekte en haar zorg over wie ze achter moest laten. Haar verhaal werd afgewisseld door fragmenten van haar leven. Als klein meisje, als tiener, als bruid, met een kind aan de borst, omringd door kleuters, door tieners, met haar eerste kleinkind op schoot, tenslotte haar ziekbed.

Doodgaan is pijnlijk, vergeten worden nog pijnlijker

Mijn dochter was teruggelopen naar het kindergraf. Ik hoorde het getinkel van het windorgel dat door de aanraking van haar vingers bewoog. Vanaf het beeldscherm klonk een zacht snikken. Stil lag de vrouw in haar bed, haar familieleden om haar heen. Ik staarde naar de close-up van haar borst die nog maar af en toe rees en daalde, van haar mond, die halfopen zakte en soms een pufgeluidje gaf - en ik wilde het filmpje stopzetten, maar zag niet zo snel hoe. Het beeld stond stil. De vrouw was dood. Verpletterd liep ik terug naar het vlinderparadijs.

Rouwcultus

Rouwrituelen bij overlijden werden van oudsher voornamelijk bepaald door afkomst en gezindte. Elk volk, elke tijd heeft zijn eigen wijze om de doden te eren. De Nederlandse uitvaart werd decennia lang gekenmerkt door strenge soberheid, zowel in de rituelen eromheen als in de rouwuitingen zelf. Vergeten en doorgaan leek jarenlang het credo. Er zijn boeken vol geschreven over weggemoffelde doden en verzwegen rouw, vrij recent nog door Gerbrand Bakker in zijn roman *Juni*.

Rouw is rauw, schreef Connie Palmen na de dood van haar geliefde Ischa. Inderdaad: verlies is een open wond. En die wond geneest slecht als ze te snel toegedekt wordt. Onder de te strakke pleister ettert het door, de pijn vreet zich van binnen een weg als deze niet naar buiten kan. Talloze vrouwen, ook nog van mijn eigen generatie, kunnen vertellen over doodgeboren kinderen die zij nooit hebben mogen zien en begraven. Naamloze kinderen, verzwegen maar nooit gesloten verdriet. Rouw heeft ruimte nodig. Rituelen kunnen helpen die ruimte in te nemen, maar ze kunnen de rouw ook toedekken, het verdriet verstikken. Rouwverwerking kent fases; gewoonten en structuren kunnen daar een beschermende rol in vervullen als ze passen bij degene die treurt. Over die fases was bij vorige generaties weinig bekend en een eigen invulling van de uitvaart was meestal niet aan de orde.

De toenemende individualisering en ontkerkelijking boden vluchtwegen uit het harnas van eenvormigheid. Het belang van rouwverwerking werd steeds beter onderkend en het palet van uitvaartmogelijkheden is de afgelopen twee decennia explosief gegroeid.

De digizerk, een digitale graafsteen, laat de mooiste levensmomenten van de overledene zien.

De invloed van andere culturen, waar openlijk en luidruchtig gerouwd wordt, speelde daarbij zeker een rol. Uiteindelijk is een ware rouwcultus ontstaan.

Eigen uitvaart ontwerpen

Ik surf van *site* naar *site* en blader door kleurige catalogi voor kisten en grafmonumenten. Ik lees over vriesdrogen en balsemen, over de keuze voor een zeemansgraf of een plekje in een bos. Wie bovengronds wil blijven, kan zijn kist laten bijzetten in een grafheuvel of muur, verstrooiing van as kan op velden of boven zee. Kisten, dozen, lijkwaden en grafmonumenten zijn kunstwerken geworden, dichters dichten voor doden, musici componeren en voeren uit, professionals vervullen de rol van spreker en regisseur. Er kan gedanst en gefeest worden, gezongen, gehuild of gezweven.

Op de internetpagina van een grote uitvaartonderneming kan ik mijn eigen uitvaart ontwerpen. Ik laat me verleiden, knip en plak met afbeeldingen en teksten, verwissel de ene kist voor de andere, luister naar muziek. Aan het eind van het keuzemenu krijg ik een

filmpje te zien. Een rouwkaart met mijn naam in sierlijke letters schuift in een envelop, een met bloemen beschilderde kist rust op het dek van een schip. Het zonlicht wordt weerkaatst door het water van de rivier waarover ik naar het kerkhof wordt gevaren. Het *Salve Regina* van Scarlatti klinkt mij tegemoet. Een groep mensen, op de rug gefilmd, verbeeldt mijn dierbaren die op mij wachten. Een zee van rozen omringt de voor mij bestemde kuil. De aanwezigen mogen het graf zelf dichtgooien, op joodse wijze, schep voor schep. Aarde vermengd met bloemblaadjes, dat is wat ik wil.

Met rode wangen zit ik achter mijn laptop, je zou er bijna naar verlangen om dood te gaan. Ik klik op verwijderen: opeens wordt het me veel te echt. Hetzelfde gevoel overviel me bij een televisieshow enkele jaren geleden. De gast van het programma had de eer om te mogen kijken naar zijn eigen uitvaartceremonie. Familieleden en vrienden werden uitgenodigd om hem te gedenken zoals ze dat zouden doen als hij gestorven zou zijn, muziek te draaien die ze bij hem vonden passen, bloemen uit te zoeken, de tekst voor

zijn rouwkaart te verzinnen. Vol weerzin keek ik één aflevering. Ook de gast zelf had zichtbaar moeite de hele ceremonie te doorstaan. Een glimp opvangen van je eigen uitvaart, het lijkt aantrekkelijk. Tot je het probeert.

Prachtige kunst

Openbare rouw, we voelen ons er steeds meer bij thuis: stille tochten na zinloos geweld, herdenkingen in stadions, kerkdiensten na traumatische gebeurtenissen. Ik houd niet van de massaliteit; de tranen bij zo'n actuele gebeurtenis gaan ongetwijfeld voor een deel over eigen verlies; maar het ontroert mij dat het kan en mag. Openlijke rouw leidt soms ook tot prachtige kunst. Connie Palmen schreef een hartverscheurend boek *I.M.*. Anna Enquist publiceerde nog niet lang geleden een roman over haar verongelukte dochter. Marthe Röling schilderde na de dood van haar echtgenoot meer dan vijftig keer zijn portret. "Met die portretten haal ik hem steeds weer naar mij toe", vertelde de kunstenares in een interview over de

Het naspelen van mijn begrafenis maakt mijn wensen duidelijk

expositie van dit indrukwekkende monument.

Het filmpje bij de grafsteen laat me nog steeds niet los. Alles is mogelijk, de techniek staat voor niets en hoe we ons verdriet willen uiten wordt nauwelijks meer door heersende normen begrensd. Is het mijn eigen gereformeerde erfenis die mij doet afvragen of we onszelf niet overschreeuwen als we zelfs na onze dood nog willen spreken? Wil ik dan terug naar het ingetogen zwarte korset van de traditionele laatste gang? De enorme keuze in rituelen en vormgeving van de laatste rustplaats lijkt me wel degelijk winst voor de nabestaanden, maar in het spreken van deze vrouw voel ik meer de pijn en onmacht van een stervende dan de rouw van haar dierbaren.

Misschien is het nalaten van een filmopname helemaal niet een voorbeeld van nieuwe rouwverwerking,

CULTURELE REIZEN
reizen als een gast door zuidelijk afrika

UITNODIGING

Ga in 2010 mee met één van de kleinschalige reizen van Kuvona Cultural Tours
Geniet van de gastvrijheid van de inwoners van de noordelijke provincies van Zuid-Afrika.
Maak kennis met de rijkdom van hun culturele erfgoed en ervaar het dagelijks leven in het huishouden van een Tsonga-familie.
Laat ervaren gidsen u meenemen op wandel- en safaritochten in de indrukwekkende natuur waar ook het Kruger Park in ligt.
U reist in kleine groepen van 6-8 personen en logeert in eenvoudige lodges, waar het aangenaam vertoeven is. Zeer geschikt voor een familie en/of vriendenreis. We combineren dan wensen en mogelijkheden tot een unieke reis van "Ontmoetingen rond de Keerkring".

Meer weten over deze en andere reizen van Kuvona, zoals de reizen naar Namibië, Swaziland en Mozambique?
Kijk op www.kuvona.nl
of neem contact op met Peter van der Meer,
Stationsweg 50, 8131 DH Wijhe, telefoon 0570 524445

Kuvona Cultural Tours is een initiatief van inwoners van Elim Hospital in Limpopo, Zuid-Afrika. In 2006 op de vakantiebeurs in Berlijn ontvingen zij de ToDo-prijs voor hun "sociaal verantwoord toerisme".

In Historisch gevecht

Luchtoorlog boven Ede

Vliegtuigcrashes en bombardementen in de Gelderse Vallei

€ 19,50

Evert van de Weerd

inclusief het bombardement op 17 september 1944

Verkrijgbaar bij de bekende boekverkopers of rechtstreeks via

www.bduboeken.nl

maar slechts een oude behoefte in een nieuw jasje: het testament, de brief aan de geliefde of aan het kind dat nog te jong is om de dood van de ouder te begrijpen. *Weet dat ik van je houd, weet dat ik het goed bedoeld heb, weet dat ik je uitstekend verzorgd achterlaat.* In de film *My life without me*, neemt een jonge moeder met kanker stapels cassettebandjes op waarop ze haar dochtertjes toespreekt. Ik was zelf moeder van twee kleuters toen ik de film zag. Ik kon het me zo goed voorstellen.

Doodgaan is pijnlijk, vergeten worden nog pijnlijker. Wie roem verworven heeft, hoeft die zorg niet te delen. Maar wie niet schrijft, schildert of beeldhouwt, wie geen platina of Oscar verdiend heeft, wie geen president of Nobelprijswinnaar is geworden, wil toch iets achterlaten. Op zijn minst in de herinnering van zijn dierbaren. De vrouw op het kerkhof bestaat weer even als het filmpje bekeken wordt, zelfs als de kijker een onbekende is.

Veel geheeld

Toch, vroeger en nu; nagelaten brieven, bandjes en gedichten kunnen ook uiting zijn van de onmacht om bij leven elkaar te bereiken, om zowel waardering als verwijten uit te kunnen spreken. De moeder van één van mijn vrienden kreeg op haar ziekbed een prachtig boek. De hoofdstukken hadden titels, er stonden vragen in en onderwerpen. Verder was het leeg. "Wat moet ik daar nou mee", vroeg ze verbaasd. "Jij gaat dit boek schrijven", zei haar zoon. En ze schreef. Het verhaal van haar leven. Steeds als ze iets geschreven had, over haar jeugd, over de kinderen, over haar man, volgden er gesprekken. Hoe dicht bij de dood haar naderde, hoe eerlijker er gepraat werd. Op een dag was het boek vol, de woorden verstomden, alles was gezegd. Het gezin had veel spanningen gekend, maar in die laatste weken bleken de losse eindjes aan elkaar geknoopt. Niet onzichtbaar, niet alles was vergeven en vergeten, maar toch bleek er veel geheeld.

Inmiddels ligt in mijn bureaulade een klein document. Het naspelen van mijn eigen begrafenis maakte mij duidelijk dat ik wel degelijk een paar wensen heb. Die staan nu op papier. Als ik sterf, gun ik mijn man, zonen en dochters de ruimte om samen hun rouw te gieten in voor hen passende rituelen. Een brief of filmpje zal er niet zijn. Ik hoop vóór ik sterf alles gezegd te hebben wat ik wil zeggen. Na mijn dood mogen zij spreken. ■

Joshua Zwaan (1963) heeft een praktijk voor coaching en procesbegeleiding en is publiciste. Zij werkte in de drugshulpverlening en verdiepte zich in rouwverwerking rondom AIDS. Al sinds haar vroege jeugd heeft zij een fascinatie voor kerkhoven.

Belijden

'Belijden is doen' zeiden we ooit. Vandaag zou je bijna zeggen: belijden is *not done*. Met oude geschriften – sterke teksten, maar ook met tal van zwakke passages – wordt andersdenkenden in de kerken een plaats ontzegd. De Vrijzinnige Geloofs-gemeenschap NPB, een van de steunpilaren van de oecumene in Nederland, heeft onder belijdenisdwang haar lidmaatschap van de Raad van Kerken moeten opzeggen. Gereformeerde-Bonders in de PKN vinden al sinds

1906 dat er 'op grond van Schrift en belijdenis' geen plaats is voor vrijzinnigen in hun kerk. Alsof zij daarover gaan. Vooral in het verzet tegen de 'God-bestaat-niet-maar-gebeurt' theologie van dominee Klaas Hendrikse wordt menige grens van het toelaatbare overschreden. Ik las een uitspraak van een dominee Kuijt dat de uitspraak 'God bestaat' conform Schrift en belijdenis zou zijn. Nu gaat het in die Schrift overal over, maar niet over het bestaan van God. God spreekt, luistert, ziet, handelt, zwicht, straft, vergeeft, heeft handen, voeten, ogen en oren, een schoot en een rug, vermomt zich zelfs een enkele keer als een andere god, maar bestaan – nee, dat doet God niet in de Bijbel. God wordt er mens, al vanaf de schepping – en sindsdien spreken we over hem/haar in gelovige termen. 'God gebeurt' lijkt me een bleke, maar adequate samenvatting. Dat we voor ons gezamenlijk beleefde en beleden geloof – inclusief alle twijfel en aanvechting – van tijd tot tijd kernachtige formuleringen zoeken, is te billijken, mits we aan die teksten geen kracht van wet toekennen of er anderen de maat mee nemen. De apostolische geloofsbelijdenis begint met 'Ik geloof' - 'credo' in het Latijn. De Nederlandse Geloofsbelijdenis, een Franse tekst uit 1561, al in 1619 herzien, begint met 'Wij geloven'. 'Ik' en 'wij': al een wereld van verschil. Het goede nieuws is dat uit een onderzoek van de IKON blijkt dat het merendeel van de predikanten in de PKN zich niet laat leiden door versteende teksten, maar door gedeeld geloven. Ik stel voor van de tekst van 'de' geloofsbelijdenis een losbladige editie te maken, *semper reformanda*, met varianten en actualisering, zodat het 'wij' van gezamenlijk geloven zich breed kan maken ten koste van het 'ik' van de subjectieve interpretatie van teksten. 'Doe als God, word mens!' – graffiti op een Zwitserse muur. Met dat credo kunnen u en ik een leven lang vooruit.